

**II. ULUSLARARASI ZAZA TARİHİ
VE KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU
(4-6 MAYIS 2012)**

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
AĞUSTOS 2012**

ZAZALARIN DİNLERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Author: Dr. Eberhard WERNER

Institution: SIL Int'l (Summer Institute of Linguistics International)

Çeviri: (Bu makale Bingöl Üniversitesi Okutmanı Soner Kaya tarafından İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir.)

● Özet:

Din, belirli bir insan topluluğunun dünya görüşünü yansıtan temel ifadelerden biridir. Diğer etnik gruplara yönelik eğilime ek olarak kimlik meselesi de, din uygulamaları, dini inançlar ve efsaneler aracılığıyla gösterilmektedir. Çoğul olarak "Dinler" ifadesi, bu alandaki farklı yaklaşımların çeşitliliğinin bir göstergesidir. Heterojen bir yapısı olan Zaza toplumu, dini ve dilsel bir farklılıkla ayrılmaktadır. Zaza toplumuyla alakalı olarak görülen bu tür bir bölünmenin derinliği, Aleviliği uygulayan kuzey lehçesi grubu ve kısmen Şafilik mezhebine mensup doğu lehçesi grubuyla birlikte Sünniliğe mensup güney lehçesi grubu şeklinde karşımıza çıkan ayrımla yakından ilişkilidir. Geriye kalan Zerdüştlük uygulamaları ve inançları, yaygın bir din olarak Hristiyanlığı da etkileyen İslami akınlardan önce, Batı İran dinlerinin yaygın ve heterojen bir din gerçekleştirdikleri şeklindeki varsayıma yönelmektedir. Zaza toplumunun kökeniyle ilgili teorilerin bir çoğu varsayımlara ve tahminlere dayanmaktadır. Eğer mevcut topraklarına çok uzun zaman önce yerleşmiş olsalardı, Yahudilik (M.Ö.8. ve artan şekilde 3. yüzyılda Musevi yayılmaları) ve Hristiyanlığın (Bizans, Süryani ve Ermeni kiliseleri) etkisi daha önce düşünüldüğünden daha güçlü olurdu. Zazaların 11. yüzyılda Hazar Denizi'nin güney kıyılarında geldiğini öne süren Daylam tezine göre ise İran dinlerinin etkisi daha büyük olurdu. Öte yandan, varsayılan Musevilik ve Hristiyanlık uygulamaları Zazalar arasında çok az olup belirgin bir şekilde görülemekte ve bu durum Daylam tezini daha güçlü kılmaktadır.

● Anahtar Sözcükler:

Din, Zerdüştlük, Alevilik, Sünnilik, İslam, Hristiyanlık, Musevilik, Dünya görüşü, Antropoloji, Zazaca, İslamlaşma

ANTROPOLOJİ, DİLBİLİM VE DİN

Bu çalışma, uygulamalı dilbilim ve bilişsel Antropolojiye dayalı olarak hazırlanmıştır. Her ne kadar varsayımların çoğu “sosyal Antropolojiden” elde edilse de, genel bakış açısı, “Kültürel Antropoloji” açısından elde edilmektedir.

Dinin belirli bir insan grubunun dünya görüşünü anlamada önemli bir rol oynadığını şeklinde bir hipotez ve *bilincin* bu tür bir insan grubunun biliş ve düşüncelerini gösteren en iyi organ olduğu şeklinde bir sayım vardır. Etnografya, Antropolojinin tanımlayıcı alanının uygulamasıdır. Bu bilim dalı çerçevesinde, toplanan veriler karşılaştırmalı çalışmalar için araştırmacının kültürüne sunulmakta ve aşağıdaki kurallar uygulanmaktadır:

- Kendi bakış açılarıyla ilgili şeffaflık (dünya görüşlerine giriş) ve araştırma için dikkate alınan metotlar (araştırma tasarımı),
- Bunların inandırıcılık hesabı (etnografya/antropoloji ahlakı).

Dilbilim, dil üzerine yapılan çalışmadır. Bu çalışma, daha geniş anlamda dili, özel bir dil olarak (örneğin Zazaki; -ki dil sınıflamasının son eki olarak işlev görmektedir, - Almanki; özel diller) kabul etmenin yanında aynı zamanda iletişim sistemleri olarak da (iletişim fonksiyonu; genel dilbilim) almaktadır. Uygulamalı dilbilim kapsamında, dilin ses bilgisi, ses bilim, yapı bilgisi, söz dizimi ve metin söylemiyle ilgili düzeni incelenmektedir. Diğer alanlar ise nörolinguistik olarak bilinen beyin dilbilimini (dil işlemlerinin ezberlenmesi ve depolanması), psikodilbilimi (konuşma ve dil edinimi esnasında sosyo-nöral işlemler) ve sosyal dilbilimi (toplumla ilişkili dil) vb. irdelemektedir.

Din, sosyal veya kültürel Antropolojide hiçbir zaman fazla değer görmemiş ve insanlığın sadece bir özelliği olarak anlaşılmıştır. Ancak 1970’lerden beri dine daha fazla ilgi gösterilmektedir. Tanrı biliminde ve Hristiyan topluluğunun gelişiminde Antropolojik konuların boy göstermesi, dine yönelik ortaya çıkan bu ilginin nedenlerinin bir parçasıdır. Britanya ve Amerika Antropoloji toplulukları, belirli bir insan grubunun dünya görüşünü, temel değerlerini ve normlarını değerlendirmede dinin önemini daima belirtmişlerdir (Geertz 1966).

Din, varoluşun genel bir sıralamasının kavramlarını belirterek insanlarda güçlü, yaygın ve uzun süren ruhsal durumlar ve dürtüler oluşturan ve bu kavramları, ruh hallerinin ve dürtülerin olağanüstü gerçekçi görünecek şekilde bir gerçeklikle örten bir semboller sistemi olarak anlaşılmaktadır.

Zaza toplumu bu durumu Kuzey bölgesindeki gruplar için Alevilikte, Güney ve Doğu /iç bölgesindeki gruplar için Sünnilikte göstermektedir.

Bu makalede yalnızca Zaza etnik yapısında dinin yerini inceleyeceğiz.

1. ANTROPOLOJİK DÜŞÜNCELER

Dünya görüşü ve din çok yakın ilişki içerisinde olup birbirlerinden ayrılmazlar, çünkü din insanların temel ve derinlerdeki değer sistemini oluşturur. Bir dünya görüşü bir grubun temel değerlerinin ve normlarının genel bir görünüşünü sunmaktadır. Böylece, dünya görüşü belirli bir grubu ele almak için en iyi araçtır. Sözde vicdan yerleri, zihin ve karakter (LEIC; German: *Sitz der Emotionen, des Intellekts und des Charakters*, SEIC; Käser 2004:177-192; Badenber 2007; Werner 2012) bireylerin bilincinin bir yansıması olduğunu kanıtlamaktadır. Psikolojide bu bölge için başka bir ifade süper-ego terimi tarafından sağlanmaktadır. Zazalar bu bölgeyi vücudun iç ve orta bölgesi olan Zerri olarak adlandırmaktadırlar (Merkezleşmiş dünya görüşü). Batı yayımlarındaki ve bu yayımlardan kaynaklanan etkiler bu alanı adlandırmak için bir yönelimin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Zaza toplumu küçük kabile toplum yapısıyla duyumsal-sözel bir kültürü icra etmektedir. Gelenekler sonraki nesillere sözlü olarak geçmekte, bunun yanında haberler ve bilgiler sesli yolla elde edilmektedir. Zazalarla ilgili bilgiler, kökenleriyle, dini kökenleriyle ve geçmişteki yaşam durumlarıyla ilgili araştırmalar var sayımlara dayanmakta ve gelecekteki herhangi bir bakış açısı bu durumu göz önüne alacaktır ve daima değerlendirilmeyen kısımları ele alacaktır.

Kurmanci konuşan toplulukların aksine Zazaların tarihinde göçebe yaşama rastlanmadığı gibi, Zazaların bütün gelenekleri ve tutumları köylülüğe dayanmaktadır. Zazalar köylü olarak mevcut anavatanlarında çok uzun bir geçmişe sahiptirler. Zazaların kökeninin dayandığı birçok teori bulunmakta olup, bunların en önemlisi diğer topluluklarla birlikte Zazaların Hazar denizinin güney kıyılarında Doğu Anadolu'ya göç ettiklerini öne süren Daylam tezidir. Bu göç hareketi Hewrani ve Gorani topluluklarını da kapsamaktadır. Yaklaşık olarak XI. yüzyılda, Moğol saldırılarından (MS. 11. yüzyıldan 13. Yüzyıla/HS 5. yüzyıldan 7. yüzyıla) önce veya bu saldırılara tepki olarak, İran'da bulunan gruplar için kayıtlarda bu türden bir göç hareketi bulunmaktadır.

Köylü bir toplum olarak Zazalar, kabile sistemine dayalı olarak güçlü bir hiyerarşi oluşturmuştur. Koruma, özerklik, dini yönetim ve ticaret üstün feodal sınıf tarafından yürütülmektedir. Üç sınıf sistemi, üç Zaza topluluğu için de temel niteliğindedir ancak terminoloji ve bir noktaya kadar liderlik farklıdır. Güney ve doğu bölgesinde bulunan Zaza topluluklarında işlev ile terminoloji arasında uyum varken, Kuzey bölgesindeki Alevi grubunda bu konuda farklılık vardır.

1.1.1 Vicdan-Yönelim

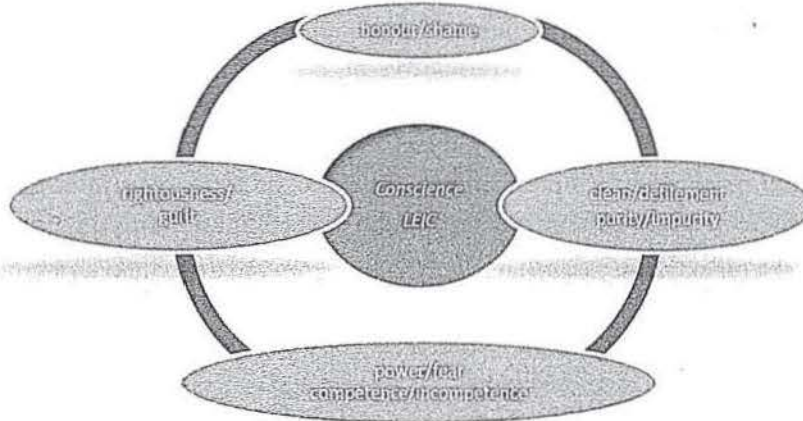
Vicdanın, bir takım etnik kökenlerde bazen bağırsaklar gibi bir iç organ veya diğer organlar aracılığıyla (Kutsal İncil, Markus 6:34; Kutsal Kuran-ı Kerim süre

2:180, 248 ve Hadis) yansıtılan manevi bir organ olarak görülmektedir (bkz. Kaser 2004: 178-179; Badenberg 2007:30). Zazalar vicdan yerleri olan mantık ve karakteri (LEIC) karnın üst bölgesi olana ve mide veya zerri olarak adlandırılan bölgeye yerleştirmektedir.

Din biliminde günümüze kadar, vicdan ya bir utanç ya da suçluluk yönelimi olarak bölünmüştür (Müller 2009). Utanç, onur ve utancı dengelerken, suçluluk ise suç ve dürüstlük arasında işlev görmektedir. Diğerleri ise buna paklık/kirlilik ve güç/korku paradigmalarını katmaktadır. (Muller 2001). Bu makalede, temizlik/kirlilik paradigmasını saflık/pislik ve güç korku paradigmasını yeterlilik/yetersizlik olarak açıklamaktayım.

Belirli bir grubun vicdanı, aşağıda ele alınan temel değerleri ve normları göstermektedir. Zazalar ile Kurmançların ilişki içerisinde olmasını sağlayan ve bunlar arasında hangi alanların kesiştiğini açığa çıkaran da bu temel değerlerdir.

DIAGRAM 1 POLES OF ORIENTATION IN CONSCIENCE/LEIC

1.1.2 Saflık/Safsızlık Uygulaması- Yasak ve anlam

Dini olarak ayrılan ve İslamiyet'e bağlı toplumların yanında, günaha yönelimli ve toplu kültürlerde de bahse konu saflık/safsızlık uygulaması önemli bir rol oynar. Saflık dairesi, bir toplumun belirli kurallarla belirlediği ve bireyin dışına çıkmamasını beklediği alanı belirtmektedir. Böylece safsızlık (kirlilik) dairesinin soysal bir yasaklamayla sağlandığı öne sürülmektedir. Dini açıdan bakıldığında, birey sürekli arınma ritüellerini (örneğin manevi yıkanmalar, ibadet ve yalvarma) vurgulayarak pak kalma gayretinde olduğundan, bireyin bir nebze de olsa safsızlık durumunun içinde olduğunu söylemek de yanlış olmaz. Saflık/safsızlık

uygulamasını yerine getirmek için, en kötü günahlar bir yasakla yasaklanmaktadır. Yasak ve anlam kavramlarını safık/safsızlık uygulamasıyla ilişkilendirmek gerekirse, bir toplumun bir bireyinin normal statüsünün yasak dairesinin farkında olmak ve bu daireyi belirli bir mesafede tutmak olduğu sonucuna varabiliriz. Birey yasak kavramıyla sunulan kurallara uyarak bunu başarabilir.

Kutsal yerlere değer veren bütün Zaza etnik kökeni bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu tür bir yerin koruyucusunun bir yılan olduğu söylenmektedir. Yılan bir insan kılığına girebilir ve pınarda kurallara aykırı davranışlara zarar verir. Bu yılan adama doğaüstü güçler bahşedilmiştir. Bu inanış dışında, yılanların cinsel münasebetini izlemek de yasaklanmıştır. İslami düşüncelerle bağlantılı olarak, yılan burada ilahi gücün temsilcisi olarak işlev görmektedir ve bir anlam taşımaktadır. Bu durum köylü topluluklarının çoğunda görülmektedir (Kaser 2004). Mana (anlam), Zaza toplumunun sosyo-kültürel kısıtlamalarını ardında yatan metafizik güçtür. Yasaklama, yılanın karıştığı bir görsel aktivite aracılığıyla gösterilmektedir. Anlamı bozan bir hareketle yılanların cinsel münasebetini izlerken safsızlık alanına girilir ve böylece bir yasak çiğnenir. Eğer bu kirlenme alanına girişi engellemek için bireyin vicdanına başvurulmazsa, o zaman toplumsal yaptırımlar bu konuda etkili olur. Yılanların cinsel münasebetini gören kişinin mistik bir lanet altında olduğu düşünülür ve bu birey kirlenmiş olarak adlandırılır. İnsanlar lanetlenmişlerle iletişim kurmaktan kaçınırlar. Yaptırımlar bu bireye yaşadığı yeri terk etmesini söyletecek kadar ileri gidebilir (Hayıg, 2007). Günaha yönelimli, ortak yaşayan toplumlarda bu tür bir sosyal tecrit ve sürülme geçmişte ölüm demekti ancak günümüzde saygınlığın kaybedilmesi daha yaygındır.

Başka bir safsızlık yasak alanı, çocuğun doğumundan sonraki kırk gün olan lohusalık veya yakın bir akrabanın ölümünden sonraki kırk gün anlamına gelen Çewrese kavramıyla ilişkilidir. Kadınlar da çoğu kez regl dönemlerinde kirlilik yaptırımıyla yüz yüze kalmaktadır. Bu tür durumların hepsinde, kadının halk toplantılarına katılmasına, camileri ziyaret etmelerine, dini sohbetlere katılmalarına ve erkeklere yaklaşmalarına izin verilmez. Bu uygulamalar, özellikle de kırsal kesimde evde kısıtlamaya yol açar. Çewrese hayatın birçok manevi alanında karşımıza çıkan bir kavramdır. Hatta Hacı Osman Efendinin (1853-1929 MS/1269-1347 HS) mevlidinde de bu kavramdan kırk yıllık düzgün hayat ve affedilmek için kırk günlük ibadet şeklinde bahsedilmiştir.

Günlük hayatta safık/safsızlık (kirlenme) uygulamasından en çok kadınlar etkilenmektedir. Evin, geniş ailelerin ve küçük ölçekli toplumların koruyucusu olarak erkekler bütün kavramın sistemini korumaktadırlar. Bu erkekler göre, sürdürmeleri gereken şeyler her ne kadar daha aynı derecede önemli olsa da, ibadetten önceki rutin temizlenmeler ve İslam'ın safık düzenlemeleridir. Ayrıca kadınlar regl esnasında, doğumdan sonra ve eğer kirlenmiş olan bir erkekle

(imansız, Müslüman olmayan, toplumdan kovulmuş) iletişim kurarsa temizlenme törenlerine yönlendirilirler. Erkekler rutin temizleme düzenlemelerine uyarak onlarla iletişim kurabilirler.

Feodal bir toplumdan endüstriyel bir topluma geçiş şeklindeki kültürel bir değişim yüzünden, saflık/safsızlık (kirlilik) uygulamasının yanında anlam ve yasaklama sistemiyle beraber din alanı, daha küçük ölçekli sosyal yaptırımlara doğru hareket etmeye devam etmektedir. Cinsel suçlarda, cinayet ve ciddi suçlarda (cinayet, tecavüz vb.) yaptırımcı makam, kan davası ve töre cinayetleri uygulamalarında bulunan sülaledir. Bu uygulamalar da resmi kanunlardan ve yürütme yetkilerinden dolayı azalmaktadır. Milli güçlerin bu yaptırımların yerini almaları sadece daha küçük suçlara yönelik yaptırımları veya kınama gibi şiddet içermeyen cezalarda sınırlamaya yol açmaktadır. Artan hareketlilik ve sosyal refah, Zaza toplumu tarafından uygulanan toplumsal cezaları azaltmakta ve ortadan kaldırmaktadır.

2.DİLBİLİMSEL DÜŞÜNCELER

Din üzerine yazılan bir makalede neden dilbilimsel bir bölüm bulunur? Düşünceler dil aracılığıyla ifade edilmekte ve hem bu düşünceler hem de dil dünya görüşünün göstergeleridir. Din, dünya görüşünün itici güçlerinden biridir, bu yüzden dil konuları bir etnik yapının dinini araştırmada önemli rol oynar çünkü bu noktada dünya görüşü kısaltılmış bir tarzda ifade edilmekte ve gösterilmektedir.

Dillerin genetik sınıflaması açısından bakıldığında, Zazaca'nın yeni İran dil ailesiyle hatta Kuzeybatı İran dil alanıyla bağlantısı görülebilir. Zazaca'nın dilbilgisi öğeleri şu şekildedir:karmaşık bir tanımlayıcı, tamlayan durumundaki, niteleyen ekleme sistemi, yarı kılıcı yalın bir sistem, birkaç kökü olan karmaşık bir fiil sistemi, ve geçmiş, şimdiki, gelecek ve dilek kipi zaman yapısı. Zaza dili üç lehçeye bölünmekte ve bunlar kuzey lehçesi grubu (Dersim merkez olmak üzere, Ovacık, Pülümür, Tunceli, Erzincan ve Varto), güney lehçesi grubu (Çermik merkez olmak üzere Siverek, Gerger, Çüngüş, Elazığ, Adıyaman) ve Doğu/Orta lehçe grubu (Palu merkez olmak üzere Bingöl, Hani, Muş; Kulp, Eğil) şeklindedir.

Dilsel farklılıklar aşağıdaki alanlarla ilişkilendirilebilir:

- Ses birimleri (örneğin Kuzey grubu Zazaca lehçesi üflemez yarı kapantılı ünsüzleri göstermektedir),
- Gramer özellikleri (örneğin güney grubu Zazaca lehçesi fiiller için ikinci tekil dişiyi belirten -a ve bir do gelecek zaman edatını göstermektedir,
- Kelime (örneğin Kuzey lehçesinde çocuğa doman denirken güney lehçesinde çocuğa qeçek denmektedir).

Açıkhı, Alevilik ve Sünniliğin farklı dini kavramları, dünyayı algılamaları konusunda lehçe grupları arasında sosyal ayırmadan ziyade dini bir ayırma yol açmaktadır. Dilsel sistemler aracılığıyla ifade edildiklerinden Dil ve düşünce dünya görüşleri alanında yakın çalışmalar içerisinde bulunurlar. Bütün bunlara bakıldığında, bir insan grubunun dilsel yapısı bu grubun dünya görüşünün aynası olarak adlandırılması gayet uygun olur. Bu detayların çoğu, bu insanların topluluk içerisindeki dil kullanımları aracılığıyla ortaya çıkarılabilir (bkz. aşağıdakiler).

1870'den beri akademik gelenek, Kurmanci ve Zazaca'nın kuzeybatı İran dilleri grubuna ait olduğunu ileri sürmektedir. Zazaca, Goranice/Hewrami dillerine katılır. Kurmancanın (Kuzey Kürtçesi) tarihi genetik yapısına bakıldığında, Sorani (orta bölgedeki Kürtçe ve behdeni) ve güney bölgesi Kürtçe lehçeleri (örneğin Kirmanşah) dahil olmak üzere diğer iki alanla eşleştiği görülmektedir. Daha geniş anlamada, doğu lehçeleri olarak adlandırdığımız lehçe grubu veya bunlarla ilişkili olan batı İran ya da kuzey Irak'taki diller Kürtçeye aittir (Kürtçe dili bölgesi: Almanca karma olarak adlandırılmakta). Kurmanci lehçesinin kökeni üzerinde orta bölgedeki Farsça etki ederken, Partça ve kuzeybatı İran'ın diğer dilleri (örneğin Avesta, Medyan) daha çok Zazaca'yı etkilemiştir. Her ne kadar son yüzyılda yakınlaşmış olsalar da, Zazaca Kurmanca'dan farklı olarak gelişmiştir. Kurmanca ve Zazaca'nın kökeni 3000 yıl öncesine, Batı İran dil grubunun bir parçası olarak Eski Farsçaya dayanmaktadır. Zazaca, Gorani/Hewrami ve Güney Hazar bölgesinin diğer dilleriyle (örneğin Talshi, Tati ve Semnai) birlikte daha yakın bir dil kuşağı oluşturmaktadır.

Tarihi faktörler, coğrafi yakınlık, karşılıklı ticaretten (bu sıra ile) dolayı Zazaca dili, Farsça, Kurmanca, Türkçe, Ermenice ve Arapça'dan alıntılar yapmıştır. Bunun yanında Zazaca, aynı zamanda bu komşu diller üzerinde etki de bırakmıştır. Müzik, din, kültürel uygulamalar ve ticaret, el sanatları, sulama, arıcılık ve hayvan yetiştiriciliği gibi ekonomik faaliyetler bu dilsel etkinin unsurları olarak öne çıkmaktadır. Zazaca açısından bakıldığında, diğer dillerden alınan sözcükler ve sözcüksel alıntı alanı iyice araştırılmaktadır (Blaising 1995; ve bkz. Hübschmann 1962). Yukarıda belirtilen dillerin etnik grupları, Zazaların kültürel değerleri üzerinde etki bırakmıştır. Zaza topluluklarının dinleri, komşu etnik grupların dini kelime süreçlerini yansıtmaktadır. Baş papaz, yardımcı papaz oluşan Hristiyan kilisesi liderlik sistemi ve Papazlık sistemi, cemaat kurumlarında da görülmektedir. Bu durum Hristiyanlığın bu yapı üzerinde etkili olduğunu göstermez ama yine de, Aleviliğin pirlik sistemiyle bir şekilde ilişkilidir. Doğu ve güney bölgesindeki Sünnilerde, Musevilerin rahiplik sistemine benzer olarak, dini eğitici olan mollalar ve ayrıca bir şeyhlik sistemi görülmektedir. Museviliğin ve Hristiyanlığın İslam üzerindeki etkisi bu noktada çok iyi bir şekilde gösterilmektedir.

3. ZAZALARIN DİNLERİ

Zaza etnik grubu üç lehçe grubuna bölünmektedir. Kuzey lehçe grubu, lehçe grupları arasındaki dini ayırmadan kaynaklanan Aleviliğe uyarken, doğu ve orta bölgedeki Zazalar, en eski, en geniş ve daha liberal olan Hanefi grubuna göre, Sünniliğe uymaktadırlar. Bu uygulama adını, imam-ı Hanefi'den (MS. 8. Yy) almaktadır. Bunların tersine, belli bir sayıdaki bir Zaza grubu ve Kurmanca konuşan toplulukların büyük çoğunluğu ismini imam-ı şafiden (MS. 9. Yüzyılın başları) aldığı Şafii mezhebine uymaktadırlar. Bu grup Kuran-ı Kerimin yanında Hz. Muhammed'in sünnetlerini, icma (Arapça'da fikir birliği anlamına gelen) ve kıyası (Arapçada karşılaştırma anlamına gelen) takip etmektedirler.

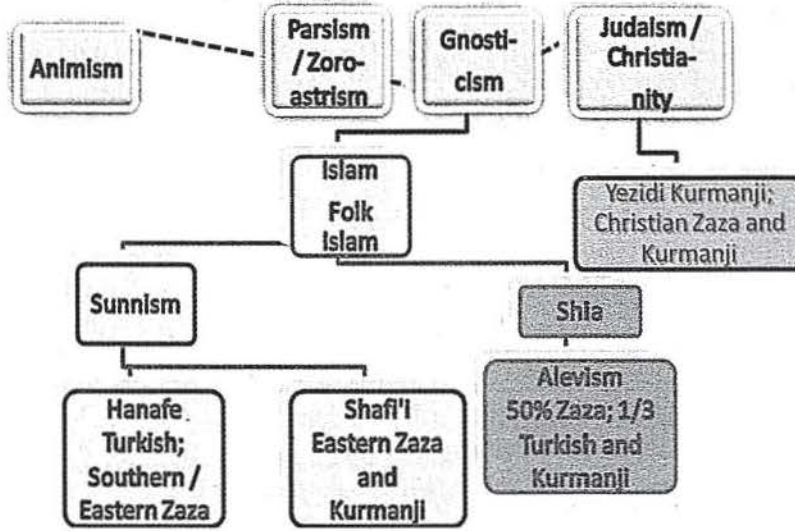
Dilbilimsel olarak Zazalarla ilişkili Hewrami/Gorani topluluklarının da Sünni ve Ehl-i Hak olmak üzere iki gruba ayrıldıklarını da belirtmek gerekir. Ehl-i Hak veya Yaresan (Kürtçe Yaresan, Farsça Ehl-i Hak "Doğruluk insanları") izleyenler dini olarak İran Safevi devleti (Kızılbaş) ve Hurufiliği uygulayan ezoterik Sufilik tarikatıyla ilişkilidir. Zaza ve Hewrami topluluklarının dinlerinin bölünmesi birbirine paralel olarak gelişmektedir çünkü Siilik tabanından bakıldığı zaman Ehl-i Hak ve Aleviliğin dini tarikatlar olduğu düşünülmektedir. Bu türden bir ayırım Doğu Anadolu'da şaşılacak bir durum değildir (örneğin Qalkhani, Bajalani and Sanjabi). Bu durum geçmişte din değişimleri yaşamış ve birçok farklı dini etkinin altında kalmış heterojen bir toplum yapısını göstermektedir. Aleviliğin ortaya çıkmasına sebep olan kaynak niteliğindeki Zerdüştlük (Doğu Asya bölgesinde Parsizm olarak adlandırılmakta), animizm, dualizm (ikilik), Şamanizm ve yerel inançların bir karışımı niteliğindedir. İrfaniye (Gnostisizm), Mani dini ve diğer mantık felsefelerinin yanında, Zerdüştlük aynı zamanda Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet olmak üzere Tek tanrılı dinleri de etkilemiştir. Ancak Kuzey Irak ve Batı İran'da sözün geçen bir krallık kuran Goraniler, bulundukları çevrenin etkisiyle dini olarak iki gruba ayrılmaktadır. Zazalarda da benzer bir durum vuku bulmuştur.

Hristiyanlığın Zazaca ve Kurmanca konuşan topluluklar üzerindeki etkisi oldukça büyük olup, 19 yüzyıldır devam etmektedir. Zazalar için bu durum onların kültürlerinin bir parçası olan Hristiyan ayinlerinde ve Gerger bölgesinde Hristiyan Zaza köyleri ve kabilelerinin varlığı aracılığıyla görülmektedir. Tarih, Zazaların geçmişinde hem barış dolu hem de korkunç mücadelelerin olduğu dönemler yaşandığını belirtmektedir. 15. Yüzyıldan günümüze, ileri geri din değiştirmeleri, her iki dinin ikna faaliyetleri ve Osmanlı bölgelerindeki İslam dışındaki dinlerin süregelen bastırılma faaliyeti belgelenmiştir (örneğin Ye'or 2009; Griffith 2010). İslami koruma altında ikinci sınıf vatandaşlık, milletler olarak adlandırılan Yahudi ve Hristiyanlara dinleri uygulamayı garanti etmekteydi, an-

cak öte yandan bunlar özel vergilere tabi tutulmakta olup, ticari kısıtlamalara ve ayrımlara katlanmak zorundaydılar. Bütün bunlara rağmen, bu milletlerin dilsel ve kültürel etkileri açıkça görülmekte ve bunun yanında bu milletler Zazaların dünya görüşünü etkilemenin bir yolunu bulmuşlardır (bkz. Yukarıdakiler).

Farklı dini grupları ele almadan önce, Zaza etnik grubunun dini çeşitliliğinin temelini inceleyeceğiz.

DIAGRAM 2 RELIGIONS - TURKISH - ZAZAKİ - KURMANJİ SPEAKERS

3.1 Müslümanlaşma Hareketleri ve Toplumsal Gerginlikler

Geçmişteki yazılı ve sözlü-duyumsal geleneğin yokluğundan dolayı, İslamiyet'in ne zaman ve nasıl Zaza etnik grubunun bir parçası olduğu konusu ancak son dönemlerdeki iki İslami hareketin değerlendirmesiyle yeniden ele alınabilmektedir. İslamiyet, Arap Bedevilerin 7. Yüzyılda yürüttüğü yardım kampanyalarıyla Zazaların yaşadığı coğrafik alanlara yayılmıştır. İlk cihat hareketlerinin ne kadar süre önce Zazaları etkiledikleri çok iyi bilinmemekte, çünkü Zazaların mevcut topraklarına İslamiyet'in yayılması sırasında yerleşip yerleşmedikleri kesin değildir. Ancak M.S. 12. Yy/ H.S. 7. Yüzyıl'da Selçuk Türkleri tarafından yürütülen ve günümüzdeki Arnavutluk, Bulgaristan, Türkiye ve Orta doğusunu alt üst eden Cihat hareketleri daha iyi bir şekilde belgelenmiştir. Ancak yine de bu hareketlerin, yerleşmiş Hristiyan etnik gruplarıyla (Ermeni, Süryani ve Ortodoks kilisesi) yapılan mücadelelere oranla Doğu Anadolu toplulukları

üzerindeki etkilerinin çoğu bilinmemektedir. Bu bilgi eksikliği, İslami grupların, İslami bakış açısına göre dinsizlik olarak görülen uygulamalarda bulunan asıl toplulukları ya topraklarından çıkardıkları ya da bunları yok ettikleri anlamına gelmektedir. Eğer Müslüman, Yahudi ve Hristiyan olmayan insan grupları inancını değiştirmeseydi olağan tutum onları helak etmek şeklinde olurdu(Kuran-ı Kerim süre 2:192).

Moğol saldırıları İslamiyet'in Avrupa'nın doğu bölgelerine yayılmasına sebep olmuştur. Bütün Moğol liderleri insanları İslamiyet'e geçme konusunda zorlamıyordu ve hatta bazı Moğol liderleri Şamanizm, Budizm ve diğer doğu dinlerine inanmaktaydılar. Moğol işgallerinden dolayı yerlerinden edilen Müslüman topluluklar yayılmıştır. Bu toplulukların gelişi Müslüman olmayan topluluklar arasında sıkıntılara veya bu toplulukların yerlerinden olmalarına neden olmuştur (Arap Bedevilerin yaptığı gibi). Eğer Zazalar Hazar Denizi bölgesinden zaten Müslüman olarak geldilerse (Daylam tezi), bu durumda onların da bu paradigmayı izledikleri muhtemeldir. Bununla birlikte, bu yüzyıllarda Zazalar Kurmanca konuşan topluluklar, Ermeniler, Yahudiler ve küçük Arap toplumları olmak üzere etrafındaki komşularıyla ticari anlamda bir iş çevresi paylaşmıştır.

Osmanlı Devleti zamanında, Doğu Anadolu etnik gruplarının bağımsızlıkları doruk noktaya erişmiştir. İstanbul'daki merkezi hükümet, gezici vergi tahsildarları aracılığıyla ve Rus ya da Kuzey doğudaki Slavların aleyhine olan sadakatsizliği fırsat bilerek vergi toplanmasını istemiştir. Kurmançlar, geriye kalan küçük fars krallıklarına yönelen veya onların koruyucusu olarak işlev gören Mir-ilkesini yansıtan prenslikler kurmuştur. Zazalar ise şeyhlik veya molalık yapısını benimsemiştir. Bu dönemlerde, Bağdat, Mısır (Kahire) ve Şam'daki Arap medreseleriyle ilişkiler çok sıkıydı. M.S. 19. /H.S. 14. Yüzyılda, bu ilahiyat eğitimi merkezlerinin dini eğitimleri çok uygun olup, bu merkezler el üstünde tutulmaktaydı (Lecture 1997:150-151). Bu merkezler ileriye yönelik olarak insanları davet ediyorlardı, ve bu insanlar eğitimden sonra doğu Anadolu'nun her yerinde Halvettiye tarikatları yaymak için gönderiliyorlardı. Bir Kürt olan Şeyh Halid, Halidilik-Nakşibendi olarak adlandırdığı tarikata yönelik bir bağlılık oluşturmuştu.

Sonuç olarak, farklı eğitim yerlerinden dolayı, Zazalar ortak bir İslami bir Teoloji oluşturamamış olup, Halvettiye hareketinin bile başarısız olduğu görülmektedir. İlahiyat eğitimi, çok az sayıdaki eğitimli bireylerin ilgisini çekmekteydi. Bu türden bir heterojen ilahiyat sistemi, bir çok İslami tarikatta ve bunların destek eksikliklerinde en iyi şekilde gözlenebilir. Bu Tarikatlar, Nurcu, Süleymanlı, Bektaşî, Mevlevî/ Mevlana Celaleddin Muhammed Rumi Baki Tarikatı (M.S. 13. Yüzyıl/H.S. 7. Yüzyıl) ve Nakşibendi tarikatıdır. Nakşibendi tarikatı ancak M.S. 19. /H.S. 14. Yüzyılda etkili olmaya başladı bununla birlikte İslami teoloji

çalışmalarına daha fazla önem verilmeye başlandı. Nakşibendi tarikatının etkisi, Sultan II. Mahmut (M.S. 1785-1839/H.S. 1199-1254) tarafından çıkarılan ve Sultan II. Abdülhamit (M.S. 1842-1919/H.S. 1257-1337) uygulanan Tanzimat fermanıyla birlikte daha da artmıştır. Panturanizm ve Panislamizm ideolojileri, Sünnilerin Tarikatlara göre hareket ederek dini siyasetle karıştırmalarına zemin hazırlamıştır. Bazıları tarafından Nakşibendi'nin masonlukla uluslar arası yakın bir bağı olduğunu iddia etmektedirler ve masonluğun ünlü Türk vatandaşı üyeleri düşünüldüğünde bu iddia mantıklı gelmektedir. Bunun yanında Müslüman Kardeşlerle olan ilişkiler belirgindir. Nakşibendi lideri olarak Şeyh Said etkisini kullanarak M.S. 1925/H.S. 1343 yılında eski halifeliği geri getirmek ya da yeni bir halifelik sistemi kurmak için dini bir isyan başlatmıştır. Ancak Bruinessen'in belirttiği gibi Doğu Anadolu'da Şeyh veya Şeyhlik tarikatın etkisinden daha üstündür (1992:273-274; bir keresinde Şeyh Sait Tarikattan Şakilerin toplaması şeklinde bahsetmiştir). Bunu söyleyen ve politikaya giren bir dini liderin İslami tarikatların etkili olmasını vurgulaması gerekir.

Her ne kadar etkisi daha küçük olsa da, M.S. 18./H.S. 12. Yüzyılda başka bir İslami hareket öncelikle Bulgaristan ve Türkiye'nin doğu kısımlarına ulaşmıştır. Bu İslami hareket, soylu Suudi Arabistan aileleri tarafından başlatılmış ve Vahhabiliğin (18. Yüzyıl ilahiyatçılarından Muhammed bin Abdülvahhab'dan gelmektedir; 1703-1792) müritleri tarafından uygulanmıştır. Bunların temel ilkesi olan Tevhid Allah'ın eşi ve benzeri olamayan ve tek olduğu anlamına gelmekteydi. Vahhabilik ile Selefilik aynıymış gibi görülür ve bu konu karmaşık bir tartışma konusudur. Vahhabiliğin müritleri tarafından yapılan bu ikinci İslami hareket, Zaza topraklarında Hristiyan grupları ile Alevi grupları arasında süregelen gerilimlere yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda, özellikle Sünni ve Alevi grupları olmak üzere Zaza toplumundaki dilsel farklılıklar için iyi bir neden ortaya sunmuştur. Osmanlı hükümdarları, Sünni olup, Hanefi mezhebine tabiydiler. Sonuç olarak, Kurmanca konuşan topluluklarının (Şafii olmalarına rağmen) çoğunun yanında, Güney ve doğu bölgesindeki Zazalar da, Müslüman Kardeşlerin bir parçasıydı. Sünni Hanefi Türkler ve Doğu/Güney bölgesi Zazaları ile Şafii kurmançlar/kısmi olarak Doğu bölgesi Zazaları arasında dini bir farklılık bulunmaktadır. Daha büyük olan bir fark, Sünni olan Zaza, Türk ve Kurmançları Alevi olan Zaza, Türk ve Kurmançlardan ayırmaktadır. Yezidi Kurmançların İslam dininin dışında odluları düşünülmektedir.

3.2 Alevilik-Kuzey Grubu

Alevilik son zamanlarda yeniden canlanma sürecine girmiştir. Buna bağlı olarak, eğilim ya kökenleri keşfetmeye ya da mistik ve doğa odaklı bir ideoloji geçiş yönünde olmaktadır. Aleviliğin kökeni tabiatı gereği çok karışıktır. Alevi-

liğin Zerdüştlük (parsizm) ve doğu'daki Hristiyanlıktan etkilenmesi, Şii Teolojisine geçen İslam öncesi bir din sanılmasına yol açmıştır. Allah kavramı, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin kudretiyle gösterilmektedir. İlâhi yaratıcı güç, gizil güç (veya Allah) ile aktif ve pasif ilkelerden yaratılan prototip insanlarla (veya Hz. Muahmmmed ve İlâhi ışık/Hz. Ali) gösterilmektedir. Bu durumda, bu noktada Hristiyan kuramlarında bulunan Teslis inancına bir benzerlik göze çarpmaktadır. Alevilik, Osmanlı İmparatorluğunun Türkçe, Kurmanca, Azerice ve Zazaca konuşan toplulukları arasında yayılmıştır. Ayrıca Zaza Aleviliğinin, Türk ve Kurmanc Aleviliğinin kaynağı olduğu da öne sürmektedirler. Hatta bazı kişiler Türk ve Kurmançların önceden Zaza olduklarını ancak sonradan asimile olup Türkçe ve Kurmanca konuşan topluluklara dönüştüklerini iddia etmektedir.

Son belirmeler, Türkiye'de yirmi milyon Alevi'den bahsetmektedir. Zaza nüfusunun en yarısı Aleviliğe mensuptur. Türk ve Kurmanç topluluklarında Alevilerin sayısı toplam nüfus içerisindeki oranı 1/3'e yaklaşmaktadır (6 milyon Kurmanç/ 13 milyon Türk). Tarih boyunca Aleviler İslamiyet'in bir parçası olarak düşünülmemişlerdir ve Kızılbaş adı altında yadığanan bir grup olmuştur. Aslında bu terim, bir kısmı İran Safevi Devletinin kuruluşuna da katkıda bulunan, 13. Yüzyıldan sonra Anadolu ve Kürdistan bölgesinde ortaya çıkan Şii İslami militan grupların çeşitliliğini tanımlamaktadır. Ayrıca bu terim, çoğu kez Türkler tarafından azınlıkları göstermede aşağılayıcı bir söz olarak da kullanılmıştır. M.S. 15./H.S. 10. Yüzyıldan beri, baskın olan Sünni kardeşliği ile Aleviler arasında sürekli gerilimler yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla, zaman zaman baskı altında olsalar da, benzersiz olan dini uygulamalarından dolayı dikkat çekmemeye çalışırken, çoğunluğun benimsediği dini benimsemişlerdir. Beklentilerin aksine, Aleviler ulusal olarak kabul edilmeye ve İslamiyet'in bir parçası olarak görülmeye başlandı. Ancak yine de, günümüzde halen Alevilerin İbadet tarzlarına yönelik kısıtlamalar görülebilmektedir. Günümüzde Alevizm resmi tanınma istememe şartıyla kabul edilmektedir. Hatta bu durum kutsal yerleri insanlara duyurma gibi küçük uygulamalar için bile geçerlidir (Örneğin kaynaklar *çim*, dağlar *ko* vb.).

3.3 Sünnilik- Güney ve Doğu Hanefi Grubu

Güney ve Doğu bölgesi Zaza topluluklarının küçük bir kısmı Sünniliği uygulamakta olup, bu Zazalar önyargılı olmalarıyla meşhurdurlar. M.S. 19./H.S. 13. Yüzyılda Zaza toprakları Ziyaret edenler Zazaların her ne kadar İslami olarak eğitilmemiş olmalarına rağmen güçlü İslami inançlara sahip olduklarını belirtmişlerdir. Zazalar Mısır ve Yemen kardeşliği gibi, kendi teolojik yorumlarını izlemişlerdir (Karl Pfander in Schirrmacher 1992:37; bkz. yukarıdakiler). Yuka-

rıda sıralanan sebeplere ek olarak, Mısır (Kahire) ve Bağdat medreseleriyle olan yakın ilişkiler ve bu medreseye yapılan ziyaretler ile Sünni Zazaların toplumsal yapısının da konuyla ilgilidir. Bu yerleri ziyaret edip dönen ilahiyatçılar kendi eğitim sistemlerini geliştirdiler ve bu ilahiyatçılar zaman zaman teolojik eğitim okulları kurmaları için uzaklara gönderilmekteydi. Teoloji hocaları çoğu kez molla (Arapça mollah) olarak düşünülmekteydi. Bu mollalar etraflarında müritler topladılar ve bu şekilde Mollalık sistemi gelişmeye başlamıştır.

Tarih boyunca Zaza toplumu, yüksek, orta ve alt sınıftan oluşan bir sınıf sistemine göre kendi aralarında bölünmüşlerdir. Üst sınıf yöneticilerden ve temel olarak dini ancak politik role de sahip olan Şeyh ve mülk sahibi olarak politik role sahip olan ağalardan oluşmaktaydı. Ağa, dışarıya karşı (örneğin ziyaretçiler, yolcular, Türk resmi makamları) kendi toplumunu veya kabilesini temsil etmekle görevlidir. Ağa aynı zamanda belirlenmiş mallar bölümünü de korumaktadır (bkz. Aşağıdakiler). Şeyh ise kutsal çevrede aracı rolündedir. Şeyh önemli bir konumda olup, Şeyhin başta Allah olmak üzere ilahi güçlerle iletişim halinde olduğu iddia edilmektedir. Hem şeyhlik hem de Ağalık miras olarak babadan oğla kalmakta ve böylece her iki mevki de kuşaklar boyu aynı aileye aittir. Şeyhlik mertebesine, mucizeler, bir çok meziyet şeklindeki olağanüstü eylemlerle ulaşılabilir. Zaza toplumu gibi sınıf yapısına dayalı bir toplumda bir sınıftan diğerine geçiş imkansız olduğundan, şeyhlik mertebesine erişme çok nadiren görülebilmekte, bunun yerine bu mertebe etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sözlü gelenekler aracılığıyla nesilden nesile aktarılmaktadır. (Çermik'te bir çobanın nasıl şeyh olduğuna bakınız, Hayıg 2007:54-58; 172-175). Üst sınıfta bulunan üçüncü grup mollalardan oluşmaktadır. Dini eğitim açısından bakıldığında, din öğreticisi olarak molla dini sorumluluk hususunda belli ölçüde şeyh ile örtüşmektedir. Molla çoğunlukla medrese dışında çalışır ya da bir teolojik eğitim merkezi bölümü oluşturmaya çalışır. Ancak, şeyh daha küçük Zaza toplumlarının politik ve dini nedenlerden dolayı bir konfederasyon oluşturmaya izin veren tek yetkilidir. Bu durum 1921 (Koçgiri), 1925 (Şeyh Said) ve 1937/38 Seyit Rıza; Tertele Dersim) isyanlarında görülmüştür. Bu isyanların ilki ve sonuncusu Kuzey grubu tarafından başlatılmıştır, diğeri ise Güney grubu tarafından çıkarılmıştır.

3.4 Dünya Görüşünde Farklılıklar

Alevi Sünnilerin gözünden dünyayı algılamaları, onlara ait farklı farklı dünya görüşleri aracılığıyla yansıtılmaktadır. Alevi dünya görüşü, tamamen buyruk altına almayı vurgulayarak ve savunarak dünya görüşlerini İslami teolojiyle paralel hale getiren ve böylece "İslam" terimine anlam veren Hanefilerin tersine hümanizm ve erdem kavramlarına vurgu yapmaktadır. Ancak son zamanlarda

her iki grup da İslam'ın beş şartına sıkı sıkıya bağlanmamakta ancak gerektiği için her iki grubun bu şartlarla ilgisi bulunmamaktadır.

Bu sebeple, örneğin Alevilikte insanın doğanın bir parçası olduğu bilincinin sonucu, doğadaki belirli fiziksel nesnelerin (mesela ağaç, kaynak, kaya oluşumu) kutsallığıyla gösterilmektedir. İnsanın doğayla ilgili bakış açısı, doğanın kaynaklarıyla ilgili mümkün olduğunca dikkat gerektirmektedir. Ölüm bu dünyadan ötekine geçiş olarak görülmektedir. Bu iki dünya iletişim içerisinde ve zaman zaman başka bedende dirilme veya ruh göçü şeklindeki ölümün her iki dünyanın bir parçası olduğu iddia edilmektedir.

Sünnilerde ölümden sonraki yaşam fiziksel dünyadan metafiziksel veya soyut dünyaya geçiş olarak algılanmaktadır. Yas tutma, ölüyü gömme ve dua etme gelenekleri ve törenleri, genel İslami uygulamalarıyla yakından ilişkilidir. Erkekler için kazılan mezarların boyutu yaklaşık olarak 1.80 m civarındadır. Geçmişte ölü bedeni merhem sürülerek hazırlanmaktaydı, ardından beyaz bir bezle sarılmaktaydı. Bu beyaz bez ölünün bedenin hareketini engellemekteydi çünkü yas tutan grubun mezardan ayrılmasından sonra ruhun bedeni terk ettiği sanılıyordu. Ölü mezardan ayrılan gruba katılmaya çalışabilirdi ancak kafasını mezarın tahtadan olan tavanına çarpardı. Başka bir geleneğe göre ise kişi gözlerini kapattığında ve kişinin nefes alıp veriş durduğunda ruh hemen bedeni terk eder. Yas kırk gün sürer ve yakın akrabaların acılı aileye maddi olarak, ve yanlarında bulunarak tam anlamıyla destek olmaları gerekmektedir. Genç bir dul bayan hamile olmadığı, nın anlaşılmasına kadar en az altı ay evlenmemesi gerekir. Dul bayanlar dokuz aydan sonra evlenebilirlerdi ancak yine de çoğu saygın bir büyük ya da büyük anne olarak çocuklarından birinin yanına yerleşmekteydi.

3.5 İslam Dışındaki Dinlerden Etkilenen Uygulamalar

Her iki grupta da, Yahudi, Hristiyan ve Halk İslam kalıntıları halen mevcuttur. Örneğin, çocuğun doğumundan sonra, anne ve çocuğunun koruması için kırk gün için (çewrese) annenin yastığının altına da'hi olarak adlandırılan demir bir iğne koyulmaktadır. Bu uygulama, Mağrip ve Orta Doğu boyunca Halk İslam'ı inançları arasında yerini almıştır. Yastığın altındaki tılsım veya muskayla yapılan benzer bir uygulama aynı zamanda animistik toplumlarda da görülmektedir. Kuzey grubunda uygulanan başa bir Yahudi ya da Hristiyan geleneği, bebeğe isim verme esnasında bebeğin üç kez su leğenine batırılıp çıkarılmasıdır. "Sana ismini veriyorum" ifadesi bahsi geçen uygulama esnasında söylenmektedir (Jacobson 2009 Antropolojik Sezgiler kişisel iletişim; Bailey 2004:110 Jacobson cit.; bu Asatrian ve Gevorgian tarafından sorgulanmış ve doğrulanmıştır. Kötülüklerle karşı alını haçla işaretlemek de güney grubunda görülen bir uygulamadır. (RH 2009 kişisel iletişim).

3.6 Dini Hareketin Sosyalleşmesi Üzerine Tahminler

Avrupa'da Aleviliğin yeniden dirilişi, globalleşme, kentleşme ve göç hareketlerinin Zaza dinlerine saygı duyduğunu göstermektedir. Aileler hem bulundukları yerde yayılmakta hem de ülke çapına yayılmaktadır. Düzenli olarak yapılan sosyal toplantıların yapılması artık mümkün olmamaktadır. Sosyal yapılar gittikçe zayıflamaktadır. Gelenekleri, dilsel özellikleri, sözcükleri, diyalektik değişimleri vb. koruma sorumluluğunu alan, entelektüeller, müzisyenler, sairler ve yazarlar sayesinde yeni bir dini yapı gelişmektedir.

Günümüzde İslam nasıl görülmektedir? Baskın olan Sünni Müslümanlar dini günlük yaşamın kurallarını koymaktadır. Gerekli olduğundan (uygulanmamasına rağmen) ve böylece ideal hale geldiğinden dolayı İnsanlar İslam'ın beş şartına, cinsiyet ayırımına ve görev dağılımına uymaktadır. İslamiyet'in hakimiyeti öncü gruplar tarafından insanları ve herhangi bir İslam dışı faaliyeti kontrol altında tutmak için kullanılmaktadır. Azınlık dil gruplarıyla birlikte Müslüman olmayanlar özellikle de bunların ikinci sınıf konumunda olanları ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Zazalar bu duruma az çok alışmıştır. Kırsal kesimde yaşayanlar, şehirde yaşayanlara oranla bu duruma daha dayanıklı olmuştur. Ancak, Zaza toplumu kolektivist-feodal ve otoriter kabile üçlü sınıf yapısından, ikili/üçlü ayrı-sınıf bireyci bir düzene dönmüştür. Dini hassasiyet üzerine kurulu temel değerler kapitalist bir yapıya yönelmiştir. Kabile birlikteliğine dayanan kolektivizm, sosyal toplum standartlarını izleyen daha küçük ölçekli geniş aile birimlerine dönüşmüştür. Şeyh ve Ağa'nın rolleri zengin yöneticiler ve kurulları tarafından alınmıştır.

4. SOSYAL-DİNİ DÜŞÜNCELER

Köylü zazaların orta sınıfı köylülerden, belirli sayıda esnaftan ve bunların ailelerini kapsamaktadır. Orta sınıf olarak bunların toprakları vardır ve günlük ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar ve bunun yanında mülk sahibi olan ağa aracılığıyla topluma da katkı bulunmaktadır. Tarım sistemine dayanan aile bir çok ürünün satılmasına müsaade etmez. Alt sınıf, dullardan, engellilerden ve ailesi olmayan yabancılardan oluşmaktadır. Aşık olarak adlandırılan Kurmanc müzisyenler ve Gawan olarak adlandırılan çobanlar da zaman zaman alt sınıfın bir parçasını oluşturmaktadır. Ancak toplum bütün sınıflarda yer alan vatandaşlarını sosyal kolektivizm aracılığıyla korumaktadır. Malk mülk varlığını, bunun yanında Zaza bölgesinde yaşayan bütün bireylerin günlük beslenmesini garanti altına alma görevi Ağa'ya verilmektedir. Ancak bakıldığı zaman tarihten günümüze bazı şeyler değişime uğramıştır.

4.1 Yaptırımcı Sosyal Kurumlar

Alevi Zaza olan Kuzey grubunda dini ve politik yönelimiyle sosyal meclis olarak işlev gören *cem* veya *cemaat*, geçmişte bir yaptırım aracı olarak faaliyet göstermiştir. Dini bir lider ve gezici bir ozan olarak *pir* veya *rehber* yılda birkaç gelirdi. Geldiği zaman bütün geniş aileleri ve kendi toplumunun daha küçük gruplarını ziyaret ederdi. Aşağıdaki konular onun sorumluluğundaydı:

- Kişiler arası ilişkileri değerlendirmek ve toplumunu dışarıya karşı temsil etme, (örneğin Osmanlı görevlileri),
- Vaftiz ebeveynlik, sünnet vb. törenlere öncülük etme,
- Tarih, din ve bu alanlardaki önemli uygulamalar konusunda bireyleri eğitme,
- Topluluklar arası ilişkileri sürdürme.

Pir veya *ravayerin* (kurmanca *rehber*) görevi miras yoluyla nesilden nesile aktarılmıştır. Meclisler (toplantılar), Aleviliğe yönelimi, toplum üzerindeki etkisi ve alınması gereken kararlarla birlikte bütün toplum bireylerinin birlikteliğini yansıtmaktadır. Çocuklar, kadınlar ve erkekler birlikte otururlar. Her ne kadar günlük yaşam çalışma konusunda ve günlük işlerin yerine getirilmesinde cinsiyet ayrımı olduğunu gösterse de bu meclislerde cinsiyet eşitliği sağlanmaktadır. Doğu ve Kuzey grubunda cem esnasında yukarıda bahsi geçen durumları yerine getirme konusunda Şeyh öne çıkmıştır. Bu topluluklar aynı zamanda cem de yapmıştır ancak yine de asıl önemi Hanefi mezhebine uyan Sünni İslam'a vermişlerdir.

4.2 Kültürel ve Dilsel Değişim

Zaza kültürü, Batıya ve Avrupa'ya yapılan zorunlu göçlerden, anadilde (Türkçe dışındaki diller) eğitimin kabul edilmemesinden ve kötü ekonomik koşullardan dolayı önemli derecede değişime uğramıştır. İlginç olan şu ki, Kuzey grubu ile Güney/Doğu grupları aynı ölçüde asimile olmamıştır. Aleviliği uygulamalarından ve Türk kültüründen farklı bir alt kültürü uyguladıklarından dolayı sürekli baskılara ve acımasız ayrımcılıklara maruz kalan Kuzey grubu Türk sistemi yönünde asimilasyona uğramıştır. Hatta UNESCO aleviler için dillerinin yok olma tehlikesi olduğunu belirtmiştir. Durumun ciddiyeti, çocuklara artık evde ana dillerinin öğretilmemesi, bunun yanında evde ve dışarıda artık Zazacanın konuşulmasına ihtiyaç duyulmamasıyla daha belirginleşmektedir. Bunun aksine, Güney/Doğu grubu evde ve dışarıda ana dilini kullanmaya devam etmektedir. Ancak yine de Zazaca okuma yazma öğretimi yoktur, ana dildeki yayınlara ilgi oldukça düşüktür ve bunun yanında insan grupları arasında Zazacanın ayrıcalığı ve faydası yok olarak görülmektedir.

Şu şekilde bir tahmin yürütmek zar zor mümkündür: Zazaların tarihi dil ve kültürel kimlik faktörlerine yönelik bir dirilişi olsaydı bile bu başarısız olurdu, ve zaten küçük ölçekli feodal yapıları yeniden oluşturmaya gerek de yoktur. Geniş aileler gibi daha küçük ölçüde topluluklara dayalı kolektivizm, ekonomi ve politika alanındaki değişimlere etkili bir şekilde uyum sağlamak için yeterince esnektir. Entelektüeller ve Zaza dinlerinin modern uyumlarının yeni durumları üzerine daha ileri bir eğitim mevcut liderlik eksikliğini kapatabilir. Bu gelişme, Osmanlı İmparatorluğundan cumhuriyete ya da Batı Avrupa Feodalizmi ve aristokratik yapılarından demokrasiye geçiş hareketleriyle aynı doğrultudadır. Gelişen eğitim yeni bir yetkililer sınıfı ortaya çıkarmaktadır. Bu sınıfta politikacılar, akademisyenler ve işletme yöneticileri bulunmaktadır. (bkz. Tablo 2)

ŞEKİL 3. SINIF DEĞİŞİMLERİ – GEÇMİŞTE GÜNÜMÜZE DEĞİŞİMLER

4.3 Sınıf Sisteminin Değişimi

Diğer alanlardaki değişime ek olarak bir değişim hareketi daha ekonomiden kaynaklanmaktadır (Tablo 2). Geçmişteki büyük hissedarları sosyal finansal güçlerini madencilik ve mermer ticareti, inşaat, pamuk ve halı endüstrisi gibi iş alanlarına yatırım yapmak amacıyla kullanmıştır. Bunlar için başka bir ilgi alanı da politika ve bankacılık sektörüdür. Kırsal köylü ve şehir nüfusu endüstrileşmeye doğru yol almıştır. Yeni üst sınıf kapitalist ekonominin bir parçası olarak politikacılardan, iş adamlarından ve banka yöneticilerinden oluşmaktadır.

Yüksek orta sınıfın ekonomisi endüstri ya da geniş alanda tek bir ürünün (örn. kayısı, zeytin, buğday) yetiştirilmesine dayanmaktadır. Ancak köylülerin ne derece bağımsız oldukları ancak kendi kendilerine yettikleri net değildir, çünkü bu köylüler çoğunlukla fakirdir ancak öte yandan kendi işlerini yürütmektedirler. Şahsi olarak bu grubu üst sınıfın özelliklerini taşıyan alt sınıf olarak nitelerdim. Öngörülen bütün değerleri değiştiren faktörlerden biri yayılmanın finansal desteğinden kaynaklanmaktadır. Geçmişte bu destek önemli parasal bir kaynaktı çünkü göç edilen bölgelerden anavatana para akmaktaydı. Son zamanlarda, ülkede ve göç edilen yerlerde yükselen ekonomiden dolayı, yeni bir zenginler sınıfı ortaya çıkmıştır. Topraklar karşılıklı olarak alınıp satılmakta, bunun yanında kira ve sahip olunan gayrimenkul geliri otorite yapısının ve nüfusun sürekli değişmesine yol açmaktadır.

4.4. Yaşamın Geçiş Evreleri

Doğum, kabul görme (örneğin sünnet yoluyla), evlilik ve ölüm kişinin sosyal ve metafizik etkileşimlerde bulunduğu dört önemli yaşam alanıdır. Bir çok toplumda bu geçiş evreleri dini kavramlara bağlanmaktadır, çünkü belirli bir bireyin yaşamı açısından bakıldığında bu geçiş evreleri o bireye özgü olup benzersizdir. Her olay yaşamın başka bir yaşam evresinin (örn. Yetişkinliğe geçiş) başladığını ya da hayatın başka bir alanına geçişi (doğum, ölüm) belirtmektedir. Genelde Zazalar çocuklarını kültürel anlamda asimile olmaları konusunda çok serbest bırakmaktadır. Süreç cezaya dayalı direkt bir eğitim sistemi ve/veya çocukların bakım görevini üstlenen bir şahıs olmadan işlemektedir. Bunu yerine yaşadıkları bölgede uygulanan ahlaki değerleri nasıl gözlemleyecekleri ve uygulayacakları konusunda çocukları topluluk eğitir. Bunun arkasında yatan şey kültürel mirası bir nesilden ötekine aktarmaya yönelik ortak bir sorumluluk duygusudur. Böylece açıkça görülüyor ki, bireyden ziyade çocukların eğitim sorumluluğuna alan cem veya cemaat şeklindeki toplum ve şeyh veya ağa gibi otoriter mercilerdir. Bunun yanında bireyler bu tür eğitimlerin organizasyonundan sorumludur.